

задоволення писав міністру, що професор природничої історії Д. О. Байков при викладанні ботаніки прагнув вказати студентам на "Божий Промисел у природі".

При оцінці становища ліцею Норов брав до уваги як свої власні враження від лекцій та приватних бесід з викладачами, так й відгуки місцевих властей, духовенства, жандармів.

Чиновник при генерал-губернаторі дійсний статський радник К. А. Катаказі скаржився Норову на розбещеність студентів, які часто забували про необхідність дотримання субординації по відношенню до начальства, а також розповів про хабарництво серед професорів, за виключенням М. Н. Мурзакевича і М. К. Павловського.

Жандармський генерал-лейтенант О. А. Шнель у розмові з Норовим визнав, що не помічав з боку ліцеїстів ані жодних політичних проступків, ані жодних значних "витівок", але вказав на те, що частина викладачів мала репутацію лихоїмців та хабарників.

Дослідивши стан справ навчального закладу, Норов дійшов до висновку, що дисципліна і порядок в ліцеї потребують суттєвого поліпшення. Відповідальність за безлад поніс бездіяльний О. Г. Петров, що не заслужив поваги ані викладачів, ані вихованців, ані громадськості - він був звільнений ревізором з посади директора ліцею і помічника попечителя учбового округу. Натомість відомий своїми консервативними поглядами, бездоганною репутацією, твердим і діяльним характером професор М. Н. Мурзакевич став у грудні 1852 р. управляючим ліцеєм, а у лютому наступного року був затверджений на посаді директора.

Низку тверджень доносителів Норов відкинув: так, він визнав несправедливим огульне звинувачення усіх викладачів у лихоїмстві, тоді як у цьому відношенні тільки декілька осіб могли підлягати "певним сумнівам" й то виключно на підставі чуток, без жодних юридичних доказів (К. П. Зеленецький, В. А. Линовський, В. Є. Левтеропуло, А. Я. Комарницький - їх ревізор мав намір усунути з ліцею).

Головне ж, що встановив Норов: моральність ліцеїстів виявилася "зовсім не зіпсована ані духом Заходу, ані вільнодумством"³.

З метою прискорення обрусіння Одеси Норов висунув пропозицію знищити надто космополітичну назву ліцею - "Рішельєвський" - адже, на його думку, герцог Рішельє не міг вважатися справжнім фундатором навчального закладу. Зрештою, товариш міністра зауважував, що в Одесі взагалі корисно було б заснувати замість Рішельєвського ліцею університет Святого Миколи. На випадок, якщо через якісь обставини заміна ліцея університетом виявиться неможливою, Норов пропонував реформувати ліцей: замість фізико-математичного відділення створити медичний факультет, або ж заснувати при фізико-математичному відділенні класи для підготовки землемірів та архітекторів⁴.

Отже, матеріали ревізії Норова цікаві з кількох причин. По-перше, тут ми бачимо яскравий приклад миколаївської реакційної політики в царині народної освіти. По-друге, ми зустрічаємо одну з найраніших пропозицій про перетворення ліцею на університет.

Примітки:

1. *Российская Национальная библиотека. Отдел рукописей. - Ф.531 (Норов А. С.). - Ед. хр. 48. - Л. 98 - 105.*
2. *Там само. - Л. 6 об.*
3. *Там само. - Л. 41.*
4. *Там само. - Л. 140 - 141.*

Мисечко А.І.

ВОЛОДИМИР АНТОНОВИЧ ТА ОДЕСА (до 170-ліття від дня народження)

Влітку 1844 року десятирічний хлопець, вихованець польської шляхетської родини їхав до Одеси на навчання. Наближаючись до міста, ще здалеку побачив корабель під вітрилом у морі, і здивовано допитувався "чому то церква стоїть сама собі на оранім полі, і ніяк не міг збагнути, що то є море".¹ Цим допитливим хлопчиною був у майбутньому визначний український історик, археолог, етнограф та громадський діяч Володимир Боніфатієвич Антонович. В Одесі жив його справжній батько Іван Джідай, котрий завідував

пансіоном для гімназистів при Рішельєвському ліцеї. В. Антонович навчався в Одесі спочатку у гімназії при Рішельєвському ліцеї, а згодом, у 2-й чоловічій гімназії, яка розміщувалась на розі вулиць Преображенської та Поліцейської. Саме в Одесі складався світогляд В. Антоновича. Ось як він про це пригадував: “В одеській гімназії я виростав під впливом педагога Джідая, чоловіка з глибоким демократичним переконанням; виховувався я на літературі в основному французькій. В старших класах успів перечитати твори Монтекс'є, Руссо, Вольтера та інших енциклопедистів, під впливом яких склався мій світогляд, що йшов у розріз з оточуючим шляхетським суспільством”. І, далі, продовжував: “Став я придумувати, як на своєму ґрунті примінити загальні принципи теоретичної демократії. Виявилось, що демократичний елемент в краю це селяни. Тут знов появилось питання щодо народності. Ясно було, що селяни складають народність осібну. Але знання мої по українству були сливе ніякі... Притулюючи слабі знання про українство до загальної демократичної французької теорії я одкрив сам собою українство. І чим більше займався наукою, чим більше читав і знайомився з історією, тим більше переконувався в тому, що відкриття моє - була не зайва вигадка...”²

І, дійсно, згодом В. Антонович став на ґрунт українського народу і присвятив все своє життя, щоб підвести його з колін в соціальному та культурно-історичному плані.

В Одесі В. Антонович наполегливо і самовіддано навчався. Бібліотека батька його вже не задовольняла. Домовившись із старим букністом на Грецькому базарі за копійку читав усе, що знаходив для себе цікавого, вистоюючи біля скрині 2-3 години щодня, а в свято і весь день.³ Навчаючись в Рішельєвській гімназії В. Антонович вже тоді проявив свій нахил до історії та іноземних мов. Так, 1 травня, за його спогадами, він писав історичний нарис про Петра I, у якому звернув увагу на цивілізацію народу, любов до батьківщини. За цей нарис, писаний французькою мовою, він отримав “відмінно”. Також писав конспекти польською мовою з історії Церкви в перших століттях⁴.

Слід зазначити, що гімназистом він читав книги різними мовами в оригіналі. Після навчання в Рішельєвській гімназії В. Анто-

вич продовжив навчання у старших класах 2-ї чоловічої гімназії. Лист до 50-тилітнього ювілею гімназії зі спогадами про період навчання був опублікований в Одесі.* Оригінали цих спогадів знайшов і опублікував молодий одеський дослідник Тарас Слабченко - син відомого історика, Михайла Слабченка⁵.

Ось що писав В.Антонович висловлюючи свою вдячність за навчання у гімназії: "Ці три роки складають для мене незабутній період мого життя - це були роки, коли формується моральність людини, і в цьому відношенні я багато чим зобов'язаний 2-й гімназії, тепер, в старості, відчуваю до її впливу глибокий пієтет; гуманне поводження з нами директора і вчителів, вплив живого та по-європейськи освіченого міста, і щире віддане культурному прогресу коло товаришів, поклали на все моє життя найпомітніший слід: глибоке усвідомлення сумління, прагнення до справедливості, добра і правди, можливо занадто оптимістичну, але завжди заспокійливу глибоку віру в прогрес..." Позитивно відгукнувся В.Антонович і про директора гімназії Павла Беккера, "який викладав латинську мову і літературу, котрий викликав справжню любов до класичної старовини, в якій наголошував на справжні гуманні мотиви і завдяки цьому, настільки сприяв піднесенню наших знань, що на іспитах ми перекладали а *libre oubert* римських істориків: Лівія, Салюстія і Тацита"⁶.

Після закінчення гімназії в Одесі В. Антонович вступив у 1850 р. на медичний факультет університету Св.Володимира у Києві, оскільки університету в Одесі ще не було. Він не втрачав свого переконання, яке зародилося в Одесі, працювати на українській ниві. В університеті В.Антонович входить до гуртка "хлопоманів", пише свою знамениту "Сповідь" і вступає до київської громади, стає одним з чільних лідерів.

Водночас він не пориває зв'язків з дорогою йому Одесою. Влітку 1870 року, ставши доцентом, В.Антонович приїздить до Одеси на лікування. Мав зустрічі з представниками одеської громади, багато років підтримував з ними дружні стосунки. Відвідав батька, який справив на нього великий вплив під час навчання в Одесі. В.Антонович плідно співпрацював з одеськими науковцями, брав активну участь в роботі VI Всеросійського археологічного з'їзду в Одесі 1884 р. в інших археологічних з'їздах, особливо на тих, що відбувалися в українських містах.

З січня 1874 року Володимир Боніфатійович став дійсним членом найстарішого в Україні “Одеського товариства історії і старожитностей”, заснованого в 1839 році⁷.

У 1881 р. їдучи на V Археологічний з'їзд науковців, до Тифлісу (Тбілісі) він завітав до Одеси. Побував на могилі батька на католицькому цвинтарі⁸.

1884 року на VI Археологічному з'їзді в Одесі В.Антонович виступив із ґрунтовною доповіддю про наслідки своїх археологічних експедицій за темою: “Про скельні печери по берегах Дністра в Подільській губернії” Брав участь в обговоренні інших доповідей, зокрема проф.І.В.Лучицького⁹. Ймовірно заслугою В.Антоновича було й те, що до з'їзду науковців в Одесі видано брошуру за підписом: “Соображения Иоанна Амартола” під назвою “Русская Историческая наука и археологические съезды” . Ця невеличка книжечка була надрукована у типографії П.О.Зеленого - редактора “Одеського вісника”. Тираж у кількості 33-х примірників з'явився у день відкриття VI з'їзду 15 серпня 1884 року. Проте, не зважаючи на свої невеличкі розміри і наклад, вона містила у собі певні цікаві думки, щодо історії. У цій книжечці автором якої є учень В.Антоновича І.Лінниченко відверто піднімалися питання дослідження історії України: “... несколько столетий рядом с государством московским существовало и другое русское государство, не уступавшее первому обширностью своих пределов, с населением говорившим тем же русским языком, исповедовавшим ту же православную религию, сохранившим древние русские порядки в большей чистоте, нежели государство московское, сильно искаленное татарскими порядками. И, однако, несмотря на столь важное открытие, мы почти ничего не сделали для разработки истории литовско-русского государства, предоставив изучение его Польше”¹⁰. Далі у брошурі піднімалося питання вітчизняної історії, котру згодом аргументовано розвинув ще один з учнів В.Антоновича М.Грушевський. В ній пролунала критика, що Археологічні з'їзди варто називати історичними, оскільки на них домінує історична тематика, що з'їзди науковців перетворилися на заформалізовані зібрання, що потрібно готувати професійні кадри, творити школи істориків, і мати ширший вплив на громадськість. На завершення, висловлювалось побажання, щоб місцем майбутніх з'їздів стала

столиця забутої Литовської Русі¹¹. Слід зауважити, що ця брошура стала віхою у російській історичній науці, на яку звертають увагу і сучасні фахівці¹².

Власне, побажання, висловлені у цій, на перший погляд непомітній брошурі, виданій для учасників VI з'їзду почали втілюватися в життя. Адже не випадково, наступні археологічні з'їзди почали проводитися у західних губерніях Російської імперії. Зокрема, в Україні, Вільно, Ризі, Пскові та Новгороді.

На VIII Археологічному з'їзді у Вільно (Вільнюс) в 1890 році трапився прикрий випадок з В.Антоновичем, але його врятував відомий в Одесі історик, його товариш і колега, професор Новоросійського університету О.Маркевич. У приміщенні колишнього єзуїтського колегіуму, де відбувався з'їзд, після свого виступу В.Антонович схвильований оваціями спіткнувся на крутих східцях кафедри, що височіла над аудиторією і почав падати вниз. Але у першому ряду на додаткових стільцях (тому що у залі не вистачало місць) сидів професор О.І.Маркевич, котрий був досить огрядною людиною і, в прямому розумінні впливав, втратившого рівновагу В.Антоновича. Згодом всі присутні з полегшенням зітхнули, побачивши Володимира Боніфатійовича неушкодженим в сильних обіймах О.І.Маркевича¹³.

Досить плідними були зв'язки В.Антоновича з одеською українською громадою. Оскільки відомий історик, після від'їзду М. Драгоманова за кордон, став своєрідним "сірим кардиналом" українського наукового та культурно-освітнього життя в Україні, він організовував і керував діяльністю громад, сприяв їх активній діяльності, допомагав у фінансуванні низки українських проєктів. Зокрема, це видно на діяльності одеської громади. Листування з керівником одеської громади М.Комаровим свідчить про велику опіку В.Антоновича над одеськими науковцями і митцями. Копії листів зберігаються в Одеській державній науковій бібліотеці ім.М.Горького, у фонді 28 "Листи до М.Комарова"¹⁴. Ці листи з цікавою передмовою, та своїми коментарями, опублікував в оригіналі ще один учень В.Антоновича, котрий навчався в Одесі та належав до членів одеської громади - Антін Синявський¹⁵. З них ми дізнаємося про ще одну, мало відому сторінку діяльності В.Антоновича - меценатство.

Розуміючи важливість видання перекладу українською мовою творів Гомера, В.Антонович надавав для цього фінансову підтримку одеському композитору і перекладачу П.Ніщинському, сприяв публікаціям малюнків відомого в майбутньому художника з Одеси А.Ждахи, і підтримував його матеріально¹⁶.

В одному з листів у 1898 р. В.Антонович запрошував голову одеської громади М.Комарова до Києва, та пропонував взяти участь в роботі XI Археологічного з'їзду у Києві¹⁷.

Незважаючи на те, що свою громадську діяльність на українській ниві йому доводилося приховувати, В.Антонович у другій половині XIX ст. став одним із відомих у Російській імперії та у світі істориком, археологом, та етнографом. Володимир Боніфатієвич активно працював у сфері науки, був одним із активних учасників та організаторів багатьох археологічних з'їздів у Росії.

Як активний член Одеського товариства історії і старожитностей, він вів особисто переписку з його членами, публікувався в "Записках" товариства, брав активну участь у формуванні музейних фондів. У 1883 році, Антонович спеціально відвідав Одесу, з метою передачі Одеському товариству колекцію у 952 монети - дару студента університету Св.Володимира Василя Діаконова. Список монет знайдений в архіві товариства опублікував Емануїл Оксман¹⁸.

В.Антонович був людиною толерантною, з повагою ставився до думок, зокрема, і до концепції польських істориків і громадсько-політичних діячів. Так, на VI Археологічному з'їзді в Одесі, він запропонував обрати почесним головою О.Яблоновського, тим самим пошанувавши польського історика¹⁹.

Плідні контакти В.Антоновича з Одесою не обмежувалися лише науковою співпрацею, вони значною мірою були пов'язані і з українським громадсько-політичним життям.

За кілька десятиліть своєї невтомної громадсько-політичної діяльності В.Антонович став загальноновизнаним лідером й авторитетом для українського руху. Його добре знали і шанували в Одесі. Так, наприклад, коли в Києві у 1890 р. відзначалося 25-ліття професорської та наукової праці, В.Антоновичу надійшло щире привітання професорів з Одеси, під яким стояли підписи Ф.Леонтовича, О.Кірпічнікова, Ф.Успенського, О.Маркевича, Г.Перетятко-

вича, А.Яковлева. А від одеської громади надійшло велике щире привітання на 4-х сторінках, у якому подано характеристику наукової та громадсько-культурної діяльності В.Антоновича, котрий виконав вповні свій заповіт, що подав його у "Сповіді" і став не лише сином українського народу, а й батьком численних нащадків²⁰.

"Любий наш учителю й батько!" - такими словами розпочиналось вітання. Під ним стояли прізвища Л.Смоленського, М.Комарова, А.Синявського, О.Бибика.

Слід зазначити, що вихованець одеської громади молодий поет О.Бибик, написав вірш-привітання ювіляру під назвою: "Славному історичу і великому гуманісту". Вірш про робітника долі народу.

"Хто-ж той чудотворець непевний,

Що ходє з пером і чорнилом,

Де кров'ю попереду землю

Кропили неначе кропилом?

То славний і мудрий робітник,

Не воїн пожару і крові,

А згоди і миру посланець,

Апостол добра і любові..." -

На звершення автор висловив такі побажання. -

"...Працюй-же, пророче великий,

Нехай тобі сили прибуде, -

І перед тобою за працю

Приклонять коліна всі люди"²¹.

Були вітання учнів В.Антоновича Хойновського та Якимовича з Одеси, від польської громади міста - польською мовою, а також від часопису "По морю и суше", яким опікувалася на той час одеська громада за підписом О.Погибка²².

Одеська громада запросила В.Антоновича до міста. На дачі художника В.Ковальова - члена одеської громади відбулося урочисте вшанування ювіляра. Його вшанували спеціальним привітанням, подарунком, і було вжито заходів, щоб увіковічнити постать В.Антоновича у мармуровому погрудді²³. Автором погруддя став відомий професор різьбярства в Одесі італієць Луїджі Йоріні. За його сприянням погруддя було виготовлено з італійського мармуру²⁴.

Слід зазначити, що збереглася й світлина, на котрій зафіксовано момент вшанування В.Антоновича одеською громадою на дачі

В.Ковальова. Вона є опублікованою в останньому виданні “Історії Одеси”, підготовленому в основному колективом історичного факультету ОНУ ім.І.І.Мечникова у 2002 р. На світліні В.Антонович, наче Пророк, у центрі промовляє своє вчення членам одеської громади, яка розташувалася навколо нього²⁵. Ось як про це пише очевидець: “Відношення одеської Громади до Антоновича було надзвичайно гарне, незалежно від різних її течій і напрямків ставлення до В.Б. було повне особливого, так би мовити пієтету. Кожний приїзд В.Б. утворював Одеській Громаді особливий, святочний настрій... Тут впливала вже сама глибоко симпатична, зовнішнє проста, морально впливова, лагідна, чула постать В.Б., що вмів об’єднувати своєю власною особою, підносити настрій, будити активний інтерес до українського визвольного руху”²⁶.

Кожен візит В.Антоновича до Одеси, особливо його ювілейні візити, відзначався в тій чи іншій мірі у місцевій пресі²⁷.

В одному з останніх своїх листів до свого товариша Антона Мйодушевського, син якого Іван мешкав в Одесі й обіймав посаду присяжного повіреного, був головою Польського дому в Одесі, та редактором польської газети “Життя польське”, активним членом “Українського товариства “Просвіта”. Лист був написаний польською мовою. В ньому В.Антонович так оцінював своє життя та діяльність: “Дуже хутко напевне буде кінець моїй життєвій кар’єрі, - саме час на рахунок совісті sine ira et studio. Усі мої помилки бачу тепер ясніше й докладніше, ніж коли-небудь; проте не входячи в деталі, в основних справах думаю, що не помилився, і коли б трапилось мені життя зачинати наново, то не вагаючись вибрав би ті самі принципи, бо при найсуворішій критиці, скільки можу судити, не розминувся ні з логікою, ні з почуттям правди... Скоро маю од власної совісті розгрішення, то що про мене думають - мені байдуже”²⁸.

Власне, листи В.Антоновича до А.Мйодушевського передав для публікації Михайлу Грушевському, у Львові його син Іван-Станіслав Антонович Мйодушевський, активний діяч українського і польського руху в Одесі²⁹. Таким чином життєве кредо В.Антоновича стало відомим для всіх його однодумців і недругів - українців, поляків, росіян. Використав і переклав вище процитований уривок з листа В.Антоновича, відомий український діяч С.Єфремов у своїй брошурі, яка присвячувалась черговій річниці з

дня смерті вченого, у котрій давалася оцінка життєвому шляху, науковій, та громадсько-політичній діяльності В.Антоновича. Слід зазначити, що один із примірників цієї книжечки С.Сфремов подавав відомому вченому, котрий мешкав згодом в Одесі та був директором ботанічного саду В.Липському із дарчим надписом: “В.-шановному В.І.Липському. Автор”. Ця унікальна книга збереглася в науковій бібліотеці ОНУ ім. І.І.Мечникова у фонді Ф.Петруна³⁰.

Після смерті В.Антоновича 11(24) березня 1908 року, все свідоме українське громадянство брало участь у похоронах, в тому числі і представники з Одеси. М.Грушевський виголосив промову, в якій були такі слова: “І нині, спочивши від трудів і болів своїх - спи, друже! Спи, брате. Тіло твоє віддаємо нашій землі, яку так любив ти! Київські гори, що були гніздом старого українського життя, яке ти досліджував з такою любов’ю, любовно приймуть твій немічний і слабкий сосуд твого духу. Але він - невмирущий, могутній дух твій, в творах твоєї мислі, буде вічним учасником українського життя, доки житиме українське ім’я³¹”.

Одеська “Просвіта”, яка була створена восени 1905 року, вирішила також згадати славного велета науки і духу. 28 березня 1908 року на засіданні “Просвіти” по вул.Софіївській, 30 відбувся вечір пам’яті В.Антоновича. Було прочитано дві доповіді учнів В.Антоновича. Одна професора Новоросійського університету І.А.Лінниченко на тему: “Антонович як історик і археолог”, наступна - члена Одеського окружного суду С.П.Шелухіна “Антонович як етнограф, антрополог і суспільний діяч”. Із доносу чиновника канцелярії градоначальника Бачуна одеському поліцеймейстеру, можемо дізнатися про зміст виступів. Характерно, що чиновник відзначав саме випадки проти влади: “При читанні рефератів проф. Лінниченко дозволив собі “вучивать звездоносцев”, тобто осіб народжених Государем Імператором орденами (жартував над колишнім попечителем Ст.Петербурзької Учбової Округи І.П.Хрущовим, проф. Анатомії Ст.Петербурзької Медико-Хірургічної Академії - його прізвища чиновник не запам’ятав), котрий буцім то при розкопці курганів не вмів відрізнити кістки руки від ноги, та інших осіб призначених Урядом на провідні посади. Пан Шелухін у своєму рефераті висміював осіб, що займають нині досить високе становище, котрі не визнають самостійності за “малорусским языком”. Вчених професорів Київського університету Флоринського і

Піхно, останній - член Державної Ради! ... цими жартами вони підривають авторитет осіб, що стали жертвами висміювання, та і Уряду, що призначив їх на високі посади.”³²

Наслідком таких радикальних виступів стала дискусія, яка на думку чиновника вийшла далеко за межі теми рефератів. В результаті надійшла постанова такого змісту від губернатора: “Об’явити голові Українського Товариства “Просвіта” М.Ф.Комарову, що так як, окрім Бачуна, немає іншої особи, котра знає “малорусское наречие”, то Генерал-Губернатор не бачить можливим дозволити в подальшому реферати, читання й обговорення в зазначеному товаристві на “малорусском наречии”.

Дійсно, українська мова в товаристві була заборонена на півроку, що й породило численні історії, які висміювали царських чиновників на всю імперію³³.

Сформувавши свій український світогляд в Одесі, В.Антонович все життя присвятив українській справі і, навіть, після своєї смерті став символом боротьби за відродження українського народу в Одесі, та всієї України.

Примітки:

1. Антонович В.Б. Мемуари //Твори.Т.І.-К., 1932.-С.67.
2. Там само.-С.10.
3. Там само.-С.69.
4. Матеріали для біографії В.Б.Антоновича (з приводу двадцятій річниці з дня його смерті). Іст.-філ. Відділ ВУАН під ред. Д.Багалія.-К., 1929.-С.10.
- * На превеликий жаль, В.Антонович не зміг побути на ювілей до Одеси, тому надіслав лист спогад до 50-ліття.
5. Слабченко Т. До життєопису В.Антоновича //Записки Історико-Філологічного відділу ВУАН. Кн.ХV.-К., 1927.-С.211-213.
6. Антонович В. Мемуари.//Там само.-С.62-63.
7. ДАОО.Ф.93.-Оп.1.-Спр.121.-Арк.20.
8. Антонович В. Мемуари //Там само.-С.67.
9. Труды VI Археологического съезда в Одессе. 15.VIII. 1884 г. Одесса, 1885.-С.78.
10. Амартол Иоан. Русская Историческая наука и археологические съезды.-Одесса, 1884.-С.4.

11. Там само.-С.13.
12. Тункина И.В. Русская наука о классических древностях Юга России (XVIII- середина XIX в.). СПб.: Наука, 2002.- С.8.
13. Линниченко И.А. Владимир Бонифатиевич Антонович. 1830-1908. Оттиски из Трудов XIV Археологического съезда.-М., 1910.-Т.III.-С.5.
14. ОДНБ. Листи В.Антоновича до М.Комарова. -Ф.128/1.-Арк.1,14,15,24,30.
15. Синявський Антін //Вибрані праці.-К.: Наукова думка, 1993.-С.41.
16. Там само.-С.52.
17. Там само.-С.51-52.
18. Оксман Е. В.В.Антонович і Одеське "Общество Истории и Древностей". (З нагоди двадцятиріччя з дня смерті). //Записки історико-філологічного відділу ВУАН.-К., 1929. Кн.ХХІ-ХХІІ.-С.29-31.
19. Матеріали для біографії В.В.Антоновича (з приводу двадцятиріччя з дня його смерті). //Записки історико-філологічного відділу ВУАН.-К., 1929.- № 92.-С.80.
20. Там само.-С.78.
21. Там само.-С.74-76.
22. Там само.-С.115.
23. Синявський А. Вибрані праці.-С.42.
24. Болдирев О. Одеська громада. Історичний нарис про українське національне відродження в Одесі у 70-ті рр. XIX - початку XX ст.-Одеса: Маяк, 1994.-С.101.
25. Першина З. Шляхами подальшого розквіту (60-ті-90-ті роки XIX ст.) //Історія Одеси.-Розділ 4. Одеса: Друк, 2002.-С.172.
26. Синявський А. Вказ. праця.-С.46.
- * Більшість дослідників посилаючись на спогади А.Синявського помилково вважають відзначення 25-ти літнього ювілею професійної діяльності В.Антоновича в Одесі у 1895 році. Насправді ж цей ювілей відбувся у 1890 році.
27. В.Антонович. 25-летие профессорской деятельности. //Одесский Вестник.-1890.- № 50.-С.1; С.Шелухин. Юбилей В.Антоновича. //Одесский Листок.-1905.5.XI.-С.2.; Одесский вестник.-1890.- № 112.- С.2.

28. М.Г. Три листи В.Антоновича до А.Міодушевського // Записки НТШ.-1909.-Т.89.-С.151.

29. ДАОО.-Ф.2-Оп.2.-Спрр.3033.-Арк.75.

30. Ефремов С. Перед судом власної совісті (Громадська і політична робота В.Б.Антоновича.-К. Друкарня УАН, 1924.-С.13.

31. Грушевський М. Пам'яті Володимира Антоновича. Промова М.Г-го на похороні Володимира Антоновича 11(24) березня 1908. // Літературно-науковий вістник.- 1908.-Т.42.-С.20-21; Володимир Боніфатієвич Антонович 1834-1908-1984. 150-ліття з дня народження // Українське історичне товариство. Серія: Грушевськіана. Нью-Йорк, Мюнхен, Торонто, Ч.З. -1985.-С.11-12.

32. ДАОО. Ф.2.-Оп.7.-Спр.285.-Арк.128.

33. Там само.-С.129.

34. Ефремов С. Бюрократическая утопия (из ликвидационной практики на Украине) // Русское богатство.-1910.- № 3.-С.88.

Цубенко В. Л.

ВІЙСЬКОВІ ПОСЕЛЕНЦІ І ДУНАЙСЬКІ КОЗАКИ

Кримська війна 1853-1856 рр. стала значним випробуванням для збройних сил Російської імперії. Для її проведення були залучені майже усі військові контингенти армії: регулярні війська, козацькі формування, військові поселенці. Серед них були військові Новоросійського (Херсонського) військового поселення кавалерії і козаки Дунайського козацького війська.

Бойові дії проводились на досить значній території: Кавказі, Кримському півострові, Чорноморському узбережжі, зокрема, в Одесі і потребували постійного поповнення армії. Необхідність розширення військових контингентів поживавило надії козацької адміністрації на позитивне вирішення питання про збільшення козацького земельного юрта. У зв'язку з чим, наказний отаман І. Є. Гангардт на початку 1855 року запропонував проект розширення військової території. Він писав, що землі дунайців розкидані "на величезному просторі між Бендерами та Кілією; клаптиками, що

роз'єднуються широкими черезполосицями, лишаючи козаків будь-якої можливості допомагати один одному в польових роботах та збиранні врожаю. Вони (землі) складаються з голих степів, без будь-яких угідь, а якщо і є десь під садибою очерет або рибний лов, то вони контрактовані в палаті державного майна іншими, і козаки, за своєю бідністю неспроможні сплачувати за високою таксою за матеріали для покрівлі, за рибу для пісної їжі". Вихід із такого становища наказний отаман бачив у передачі війську земель "шаганських, вилковських та інших прибережних у гирлі Дунаю", що дало б змогу, на його думку, звільнити казну від допомоги козакам, сприяло б "процвітанню" війська, дозволило б поставити армії "п'ять бравих полків" та "пішу міліцію"¹.

Такі аргументи І. Є. Гангард наводив 13 лютого 1855 року в розмові з головнокомандуючим Південною армією М. Д. Горчаковим у Кишиневі. Однак і М. Д. Горчаков, і новоросійський та бессарабський генерал-губернатор Н. Н. Анненков відхилили пропозицію отамана, а Горчаков навіть зневажливо заявив, що цього "запорожці не стоять"².

Вирішення земельного питання було відкладено ще й тому, що очікувалось оголошення Австрією війни Росії і вторгнення ворожих військ у Бессарабію, де знаходились козацькі станиці. Військове правління Дунайського війська почало підготовку до евакуації козаків за Буг. Командування тримало в таємниці намір оселити дунайців у Новоросійському військовому поселенні. Наказний отаман І. Є. Гангардт у бесіді з головнокомандуючим Південною армією М. Д. Горчаковим зазначив, що "козаки жахаються і самої назви військового поселення; якщо б вони уявили, що їх намагаються повернути до регулярного війська - вони б усі повтікали. - Куди? За Дунай!"³.

Виявлений автором у Російському державному військово-історичному архіві документ дозволяє відновити проект переселення дунайських козаків у військові поселення⁴. Передбачалось оселити козаків у 1-8 округах (усього 12 округів) поселення. Населеними пунктами, з яких мали розподіляти козацькі родини, стали Ольвіополь та Вознесенськ. Далі проект передбачав:

1. Родини Дунайського козацького війська оселити у малосімейних господарів 1-го та 2-го розрядів і негосподарів: станицю Каїри з хутором Костянтинівка (774 особи) в 1-й округ військово-